

Beelden van een oorlog die geen oorlog mocht zijn

Gerda Jansen Hendriks

Op 17 augustus 1945, twee dagen na de capitulatie van Japan, riep de voorman van de Indonesische nationalistische beweging, Soekarno, de onafhankelijkheid van zijn land uit. De jonge *Republiek Indonesia* had op dat moment niets: geen middelen, geen gezag en geen structuur. De voormalige, koloniale machthebber in de archipel, het Koninkrijk der Nederlanden, had op dat moment in feite ook niets. De Japanse bezetter had de sporen van Nederlands koloniale aanwezigheid grotendeels uitgewist.

Geallieerde troepen hadden in de zomer van 1945 de Japanners al uit het meest oostelijke deel van de archipel verdreven, maar op het hoofdeiland Java ontbrak na 15 augustus, de dag van de Japanse capitulatie, elke autoriteit. Maanden van gewelddadige chaos en redeloos bloedvergieten volgden. De eerste Nederlandse ambtenaren, waaronder de nieuw aangestelde luitenant-gouverneur-generaal H.J. (Huib) van Mook, kwamen in oktober terug op Java. De eerste Nederlandse militairen arriveerden in het voorjaar van 1946 op de kade van Tandjong Priok, de haven van de hoofdstad Batavia. Of was het inmiddels Jakarta? Zelfs over namen was verwarring.¹

Over de benaming van de gewapende strijd die tussen het voorjaar van 1946 en het eind van 1949 woedde tussen de *Republiek Indonesia* en Nederland bestond evenmin consensus. Die ontbreekt tot op de dag van vandaag. In Nederland werd lang gesproken over 'politioenele acties'. In Indonesië heetten die *Agresi I* en *Agresi II*.² Het woord 'oorlog' wint in

---

¹ Op 11 oktober 1945 stelde minister J.H.A. (Johann) Logemann van Overzeese Gebiedsdelen zijn collega's in de ministerraad voor vanaf nu de naam Indonesië te gebruiken in plaats van Nederlands-Indië. Daar was geen bezwaar tegen. Formeel was er wel een grondwetswijziging voor nodig, die werd in september 1948 doorgevoerd. In de praktijk was er aan Nederlandse zijde in de jaren '45-'50 meestal sprake van 'Indië'.

² *Agresi* is een Indonesisch woord. In Engelstalige artikelen van Indonesische auteurs is er sprake van 'the first Dutch aggression' en 'the second Dutch aggression'. Zie bijvoorbeeld Salim Said, 'The Political Involvement of the Indonesian Military during the Independence Revolution and its Impact on Contemporary Indonesian Politics', in P.J. Drooglever en M.J.B. Schouten ed., *De leeuw en de banteng. Bijdragen over de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950* (Den Haag 1997).

Nederland de laatste jaren terrein. Hetzij in de vorm van de correcte, maar niet goed in het gehoor liggende term ‘dekolonisatieoorlog’, hetzij als het simpele maar weinig precieze ‘koloniale oorlog’. Deze laatste term zal ik in dit artikel wel gebruiken, met name omdat deze bij het begin van het conflict, in ontkennde zin, is gebruikt door Nederlandse bewindslieden.

In het onderstaande komt aan de orde hoe de koloniale oorlog van 1946-1949 is vastgelegd via de filmcamera. Wat is er gefilmd en door wie? Wat kreeg het publiek in Nederland van de strijd te zien? Wat is het langetermijneffect van de filmbeelden van deze koloniale oorlog? Zijn die beelden eigenlijk een realistische weergave van wat er zich toen afspeelde? Uitputtende antwoorden vergen meer dan mogelijk is in dit artikel, dit is een schets in grote lijnen. Het begint, zoals elk drama, met een voorspel. Dit neemt een aanvang in de zomer van 1942.

Een gouvernements filmbedrijf

Op 25 juli 1944 stuurde de NIGIS,³ de Netherlands Indies Government Information Service, vanuit Australië een kleurenfilm naar de Regeringsvoorlichtingsdienst (RVD) in Londen. De film had als titel *Indonesian Harmony* en bevatte beelden van het vooroorlogse Nederlands-Indië. De directeur van de NIGIS, H.V. (Huib) Quispel, liet in een begeleidend schrijven weten: ‘Om tactische redenen is de film uitgegeven onder den naam van de nauw met mijn Dienst samenwerkende Australische Film-Maatschappij “Southern Seas Productions”’.⁴ Ofwel: de toeschouwer hoefde niet te weten dat deze film een product was van de Nederlandse overheid. Deze opvatting zou blijven heersen in de jaren die volgden, jaren waarin Nederland een oorlog uitvocht met Indonesië over de toekomst van de kolonie.

---

³ Deze Nederlandse dienst had geen Nederlandse naam, dat was vaker het geval met Nederlandse diensten die tijdens de Tweede Wereldoorlog in het buitenland werden opgericht. Hun correspondentie ging ook vaak in het Engels, mede omdat ondersteunend personeel de Nederlandse taal niet machtig was.

⁴ Nationaal Archief Den Haag (hierna NL-HaNA), Buitenlandse Zaken (hierna BuZa), Londens Archief, 2.05.80, inv.nr. 5840, Brief Schim van der Loeff namens hoofd NIGIS aan Pelt, 25 juli 1944. De film *Indonesian Harmony* bevindt zich in de collectie van Museum Bronbeek, nr. 1992/04/29-3.

De NIGIS was twee jaar eerder opgericht en hield kantoor in het Australische Melbourne. Quispel stond van meet af aan het hoofd van deze voorlichtingsdienst. Hij was afkomstig van de marine en had voor de oorlog een groot aandeel gehad in een filmisch epos uit 1939 over de vloot in Nederlands-Indië, *'t Sal waerachtig wel gaen*.⁵ De NIGIS kreeg een eigen filmafdeling, die moeizaam op gang kwam. Er was in eerste instantie geen filmmateriaal voorhanden over Nederlands-Indië. Dat veranderde toen in een loods een partij niet verzonden amateur-kleurenfilms werd ontdekt.⁶ Daaruit werd in 1944 *Indonesian Harmony* samengesteld. Toen de film in de herfst in Londen arriveerde, was de aldaar gevestigde RVD teleurgesteld. Het hoofd van de filmafdeling, voormalig directeur van het Nederlandse bioscoopjournaal Polygoon, Brand Ochse, liet weten dat *Indonesian Harmony* als op zichzelf staande propaganda niet voldeed.⁷

Quispel trok zich van de kritiek weinig aan. Hij wilde verder met het produceren van films over de toekomst van Nederlands-Indië, in nauwe samenwerking met het bovengenoemde particuliere bedrijf Southern Seas Productions. Maar toen kreeg de filmdienst van de NIGIS er van hogerhand een concurrent bij: Joris Ivens, een bekende Nederlandse filmmaker die tijdens de oorlog films voor de Amerikaanse overheid had gemaakt. In september 1944 werd hij door Nederland benoemd tot Film Commissioner for the Netherlands East Indies. Ivens werd daarmee de leidende topambtenaar bij alle filmproducties over de kolonie. Quispel stelde vervolgens alles in het werk om deze in zijn ogen communistische filmmaker te dwarsbomen. Ivens op zijn beurt probeerde Quispel zoveel mogelijk te mijden en trok een eigen plan voor een reeks films die eveneens een toekomst voor de kolonie zou verbeelden. Over het conflict tussen Ivens en de Nederlandse overheid is veel gepubliceerd.⁸ Ivens trok destijds

---

⁵ *'t Sal waerachtig wel gaen* wordt bewaard bij het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid (hierna BenG). De film telt 9 aktes, Taak ID 51980; 51950; 51954; 52022; 51955; 51945; 51978; 119867; 51979.

⁶ De 16mm kleurenfilm werd door de firma Kodak in 1935 op de markt gebracht en in eerste instantie vooral door amateurs gebruikt. Het materiaal kon in Nederlands-Indië niet worden ontwikkeld en werd daarom verstuurd naar laboratoria in Australië.

⁷ NL-HaNA, BuZa, Londens Archief, 2.05.80, inv.nr. 5840, Ochse aan Pelt, 14 september 1944.

⁸ Zie met name: E. van 't Groenewout, *Indonesia Calling. Het verhaal van de schepen die niet uitvoeren* (Doctoraalscriptie Universiteit Leiden 1988); H. Schoots, *Gevaarlijk leven. Een biografie van Joris Ivens* (Amsterdam 1995).

aan het kortste eind en nam ontslag, Quispel werd de winnaar. Hij had als gewiekst ambtenaar een langere adem en betere connecties bij de regering dan de filmmaker Ivens en het werd zijn conservatieve toekomstbeeld dat in de films over Indië naar voren zou komen. Nederland was daarin de koloniale patriarch die de inheemse kinderen heel geleidelijk tot zelfstandigheid zou opvoeden.⁹

Afb. 1: De studio van Multifilm Batavia omstreeks 1947. Foto: RVD

Quispel kwam tegen het einde van 1945 terug op Indische bodem en werd hoofd van wat voluit het Gouvernements Filmbedrijf Multifilm Batavia ging heten. Alle films die dit 'bedrijf' in de jaren 1946-1950 zou produceren, werden op de aftiteling toegeschreven aan Multifilm Batavia, de naam van een gerenommeerde vooroorlogse productiemaatschappij. 'Om tactische redenen', zoals Quispel het eerder had verwoord.¹⁰ De vroegere directeur van Multifilm Batavia, filmmaker Jan Mol, werd een ambtenaar in dienst

---

⁹ G. Jansen Hendriks, *Een voorbeeldige kolonie. Nederlands-Indië in 50 jaar overheidsfilms 1912-1962* (Proefschrift Universiteit van Amsterdam 2014), 195-203 en 207-211.

¹⁰ NL-HaNA BuZa, Londens Archief, 2.05.80, inv.nr. 5840.

van het Gouvernements Filmbedrijf, net als de cameramensen en andere technici. Wat zij maakten, viel onder de verantwoording van de Indische RVD.¹¹ Concurrentie was er niet, buitenlandse filmploegen kregen in deze periode geen toestemming om in Indonesië te filmen.¹²

Een oorlog die niet gevoerd zou worden

Op 10 februari 1946 presenteerde de minister van Overzeese Gebiedsdelen, Logemann, de eerste beleidsplannen voor Indonesië in de Tweede Kamer. Hij hield die dag ook een radiotoespraak. De luisteraars kregen onder meer te horen:

Het Nederlandse bewind heeft vóór 1940 eerlijk gestreefd naar een geleidelijke ontplooiing van de Indonesische volkskracht. [...] Daarom heeft de breuk [het uitroepen van de onafhankelijkheid] ons verrast en ontgoocheld. [...] Het Nederlandse element laat zich niet verwijderen zonder noodlottige gevolgen voor welvaart en cultuur.¹³

Logemann verwoordde wat vele Nederlandse betrokkenen bij Indië voelden. De koloniale verhouding moest worden gewijzigd, maar het kon niet zo abrupt gaan als de Indonesische nationalistenvoelers deden.

De Nederlandse ‘oplossing’ ging uit van het feitelijke gegeven dat er vele volken leefden in de archipel en vertaalde dat naar een verdeel-en-heers politiek. Eén van de vele volken was in deze optiek de nationalistische beweging en daarmee kon onderhandeld worden zonder erkenning van de onafhankelijkheid die zij hadden uitgeroepen. Het was een zienswijze waar Soekarno en de zijnen zich vanzelfsprekend niet in konden vinden. Maar ook zij zetelden zich aan de onderhandelingsstafel, omdat ze begin 1946 nog lang niet genoeg macht hadden om met werkelijk succes tegen Nederland in opstand te komen.

---

¹¹ Jansen Hendriks, *Een voorbeeldige kolonie*, 230-233 en 249.

¹² Er is één uitzondering en dat betreft een rondreis die Amerikaanse journalisten op uitnodiging van de Nederlandse regering maakten in Indonesië in de vroege zomer van 1949. Op de terugreis stortte hun vliegtuig neer in India, er waren geen overlevenden. Zie: L. Zweers, *De crash van de Franeker. Een Amerikaanse persreis naar Nederlands-Indië in 1949* (Amsterdam 2001).

¹³ BenG, Doc ID 12465.

De Nederlandse bioscoopbezoeker had op dat moment nog weinig te zien gekregen van de naoorlogse situatie in Indonesië. De bioscoop was sinds eind jaren twintig de traditionele plek waar het nieuws in bewegend beeld te zien was, meestal als bioscoopjournaal voorafgaand aan de lange speelfilm. In Nederland domineerde de firma Polygoon, hun wekelijkse bioscoopjournaal werd in theaters in het hele land vertoond. Polygoon had geen eigen vertegenwoordiger in Indonesië, men was afhankelijk van filmbeelden die werden geleverd door de RVD in Den Haag, die het materiaal op zijn beurt kreeg van de RVD in Batavia. Het meeste beeldmateriaal zou van het Gouvernements Filmbedrijf komen, maar voor deze functioneerde waren er al beelden van onder meer het Rode Kruis. Deze waren half december 1945 in de bioscoop te zien en toonden de situatie in het bevrijde vrouwenkamp Tjideng.¹⁴

Een week later volgde een meer politiek verslag, met materiaal van Engelse cameramensen die met de eerste geallieerde troepen eind september waren geland op Java. Na beelden van luitenant-gouverneur-generaal Van Mook die zijn intrek heeft genomen in het paleis aan het Koningsplein, is er een impressie van de stad: 'Trams beschilderd met nationalistische leuzen. Op verschillende plaatsen wappert de rood-witte vlag van Soekarno', aldus het summiere commentaar.¹⁵ Begeleidende muziek, kenmerkend voor Polygoon, ontbreekt in deze sequentie. We zien leuzen als 'Indonesia never again the "life-blood" of any nation!' en 'We are a free nation, dedicated to the proposition that all men are created equal.'¹⁶ De redactie van het bioscoopjournaal zat er vermoedelijk mee in zijn maag. Men wilde de stand van zaken tonen, maar geen aanstoot geven. Alleen al het noemen van de naam Soekarno kon tot afkeer leiden. De nationalistische leider werd in Nederland door velen gezien als een collaborateur met de Japanners, een man die net als NSB-leider Anton Mussert de doodstraf verdiende.

Polygoon mocht dan een zelfstandig, commercieel bedrijf zijn, het voelde zich verplicht niet teveel af te wijken van wat werd gezien als de heersende opvatting van het grote publiek. Er was ook een wekelijks overleg met de RVD. Daar werd gepraat over de inhoud van de journaals ná vertoning, van censuur was geen sprake. Maar hints vanuit de RVD waren er natuurlijk wel.¹⁷ Zo was Polygoon afwezig bij het vertrek van de eerste

---

¹⁴ BenG, Taak ID 521001.

¹⁵ BenG, Taak ID 524976.

¹⁶ BenG, Taak ID 524976.

¹⁷ Jansen Hendriks, *Een voorbeeldige kolonie*, 246 en 259.

groep dienstplichtigen naar Indonesië, op 24 september 1946 vanuit de haven van Amsterdam. Dat vertrek was omstreken, een derde van de dienstplichtigen kwam niet opdagen, er waren stakingen en bij rellen in de hoofdstad viel er een dode. Voor een bedrijf dat zich er op liet voorstaan dat zij daar waren waar het nieuws was, was het op z'n minst opmerkelijk dat hier geen verslag van werd gedaan.¹⁸

Afb 2: Tramlijn 4 in Batavia. Merdeka = Vrijheid. Foto: NIGIS, Batavia 1946.

Alle onrust rond het zenden van dienstplichtigen kon de overheid niet totaal negeren. Daarom hield op dezelfde 24 september de net nieuw aangetreden minister van Overzeese Gebiedsdelen Jan Jonkman een radiotoespraak:

---

¹⁸ G. Jansen Hendriks, 'Not A Colonial War': Dutch Film Propaganda in the Fight against Indonesia, 1945-49, *Journal of Genocide Research* 14:3-4 (2012) 404. Het sturen van dienstplichtigen was mede omstreken omdat het was gebaseerd op een besluit van de regering in ballingschap in Londen, in tegenspraak met de toenmalige grondwet. Het besluit werd met terugwerkende kracht geldig verklaard door de grondwetswijziging van 1948.

Al maandenlang heerst er in breder kring ongerustheid of de regeringspolitiek wel waarachtig het Indonesisch conflict langs den weg van vreedzaam overleg, niet door middel van een koloniale oorlog wenste op te lossen. Medeburgers, dit alles berust op misverstand. [...] Stakers, hervat uw werk. Gij hebt de vredeswil van het Nederlandse volk nog eens ten overvloede bevestigd. Maar, gij zijt te ver gegaan, ook uw regering wil vrede in overleg en overeenstemming met Indonesië. Ik dank u.¹⁹

Aan het einde van dat jaar werd Nederlandse militairen via de radio nogmaals op het hart gedrukt dat zij niet werden ingezet voor een koloniaal belang:

Sommigen [...] vragen zich af of het troepen zenden naar Indië dient om daar de zaak kort en klein te slaan en een koloniale oorlog te voeren. Noch het een noch het ander is waar. In Indië zal, ter inlossing van een koninklijk woord, een nieuwe rechtsorde worden opgebouwd. [...] Zonden wij geen troepen, lieten wij Indië in deze tijd aan zijn lot over, dan zouden we onze verantwoordelijkheid al heel slecht begrijpen en met het schaamrood op de kaken voor het oordeel der historie komen te staan.²⁰

In de Nederlandse bioscoop was dat jaar bijna elke week een reportage te zien over Indonesië. Zo'n veertig procent betrof verhalen die zich in Nederland afspeelden. Van verslagen van het eerste overleg tussen Nederland en Indonesië op het landgoed Hoge Veluwe in Hoederloo tot het onderbrengen van gerepatrieerden in Paleis 't Loo in Apeldoorn. De beelden uit Indonesië waren deels nog afkomstig van het Britse leger, maar gaande het jaar begon het Gouvernements Filmbedrijf zelf opnames te maken en naar Den Haag te sturen. Er kwamen reportages die een glimp van de naoorlogse chaos lieten zien, met titels als: 'Hoe de extremisten Zuid-Bandoeng achterlieten' (we zien rokende puinhopen) of 'De evacuatie uit het binnenland van Java hervat'.²¹ De nadruk lag op verhalen over de wederopbouw zoals het herstel van wegen, het helpen van de lokale

---

¹⁹ BenG, HA343.

²⁰ BenG, HA341.

²¹ BenG, Taak ID 520209 en 522195.

bevolking en de positief verlopende onderhandelingen die werden gevoerd met de Indonesische nationalisten.²²

Uit het bioscoopjournaal viel niet op te maken dat er in Indonesië een omwenteling had plaatsgevonden. Een geïnteresseerd publiek had natuurlijk andere nieuwsbronnen naast het bioscoopjournaal, met name kranten en radio, maar ook daar overheerste de visie die de Nederlandse overheid naar voren bracht: het is onrustig, maar de zaak is onder controle. In reportages van de enkele kranten die het zich konden veroorloven een eigen verslaggever naar Indonesië te sturen, was sprake van ‘bendes’ en ‘saboteurs’ als het ging om gewelddadig verzet van nationalistische Indonesiërs.²³ Een koppeling tussen dat verzet en de wens onafhankelijk te zijn werd niet gemaakt. Critiek op het Nederlandse beleid ontbrak bij de meeste verslaggevers.²⁴

Hier zijn diverse verklaringen voor. Er was ten eerste nog sprake van verzuiling in de Nederlandse mediawereld. Bijna elke krant en elke omroep was verbonden aan een politieke partij en de meerderheid van de partijen steunde het regeringsbeleid inzake Indonesië, inclusief het inzetten van troepen. Daarnaast was er de nog maar nauwelijks voorbijge Tweede Wereldoorlog. Aan geallieerde kant (en ook in het andere kamp) was elke journalist, elke filmmaker, verbonden met de troepen – ze hadden uniformen en een militaire rang. Niemand zette vraagtekens bij de strijd tegen nazi-Duitsland of het Keizerrijk Japan.²⁵ Het conflict tussen Nederland en Indonesië was van een andere aard, maar dat inzicht was niet iedereen gegeven.²⁶ Vaak werd het nationalistische streven van Indonesiërs

---

²² Voor een overzicht van alle Indonesische onderwerpen in het Polygoonjournaal in de jaren 1945-1950 zie: Jansen Hendriks, *Een voorbeeldige kolonie*, 438-448.

²³ Via ‘Delpher’, de database voor Nederlandstalige kranten, vallen op de woorden ‘saboteurs’ of ‘bendes’ in combinatie met ‘Indonesië’ verscheidene krantenartikelen te vinden. Voor een overzicht van de verslaggeving in de kranten zie L. Zweers, *De gecensureerde oorlog. Militairen versus media in Nederlands-Indië 1945-1949* (Zutphen 2013) 167-233.

²⁴ Zie: H. Verstraaten, ‘De oorlogsverslaggevers van 1947’, *Vrij Nederland*, 5 juli 1980, 2-26. Verstraaten interviewde voor dit stuk verslaggevers van toen, die allen met schaamte terugkijken op hun weinig kritische houding in de koloniale oorlog.

²⁵ R. M. Barsam, *Nonfiction Film. A Critical History* (New York 1973) 160-198; S.L. Carruthers, *The Media At War* (New York 2000) 73-90;

²⁶ Er waren Nederlanders die wel zagen dat dit conflict anders was. Het weekblad *Vrij Nederland* bijvoorbeeld had na het uitbreken van de eerste Nederlandse militaire actie van 21 juli 1947 een vlammend betoog op de voorpagina onder de kop

gekoppeld aan Japanse invloeden en daarmee van een vijandelijk etiket voorzien.²⁷

Verslag van een oorlog die geen oorlog mocht zijn

Het was een wel heel omfloerste oorlogsverklaring die minister-president Louis Beel op de radio uitsprak op de avond van 20 juli 1947: 'Landgenoten, er komt een ogenblik waarop lankmoedigheid ophoudt een deugd te zijn.'²⁸ In Indonesië, waar men acht uur verder was, rolden inmiddels Nederlandse tanks in groten getale over de landwegen van Java. De nationalistische beweging had tot dan toe met name op het platteland van Java de macht in handen en daar moest met een grote militaire operatie een einde aan worden gemaakt. Een politionele actie, heette het in alle persverklaringen die de overheid liet uitgaan. Het woord 'politionele actie' was in de ministerraad bedacht. Een 'oorlog' mocht deze inzet van tienduizenden manschappen en bijbehorend militair materieel niet worden genoemd.²⁹

Tot grote ergernis van de Polygoonredactie duurde het ruim twee weken voor men daar de eerste beelden van de operatie binnenkreeg van het Gouvernements Filmbedrijf. Tegen de gewoonte in, was er voorafgaand aan de vertoning overleg met de RVD. Er volgde een kleine wijziging die de reportage net wat meer in overeenstemming bracht met het overheidsbeleid.³⁰ Daarna kon het bioscooppubliek kennis nemen van heldhaftig ogende manschappen die wegversperringen opruimen en bommen onschadelijk maken, van mariniers die landen op de kust onder

---

'Omdat ik Nederlander ben'. Hoofdredacteur H.M. van Randwijk, een gerespecteerd verzetsstrijder, sprak zich uit tegen de actie en vervees daarbij naar het Nederlandse verzet tegen de Duitse overheersing.

²⁷ Dit wordt onder meer verbeeld en verwoord in een lange documentaire van het Gouvernements Filmbedrijf, *Door duisternis tot licht*. Daarin komt de invloed van Japan aan de orde en is er sprake van een 'opgehitste massa, misleid door Japanse propaganda, die meende dat vrijheid hetzelfde kon betekenen als wanorde en terreur.' De film wordt bewaard bij BenG in 8 actes, het citaat komt uit acte 7, Taak ID 42532.

²⁸ BenG, Doc ID 12492. In deze radiotoespraak wordt ook verder niet over oorlog gerept, zelfs het woord 'strijd' valt niet.

²⁹ Zie: A. van Liempt, *Een mooi woord voor oorlog. Ruzie, roddel en achterdocht op weg naar de Indonesië-oorlog* (Den Haag 1994).

³⁰ Jansen Hendriks, *Een voorbeeldige kolonie*, 258-259.

dekking van vliegtuigen en van vrolijk zwaaiende Indonesiërs langs de kant van de weg.³¹

Dat er in Nederland weinig gewijzigd werd aan de opnames van het Gouvernements Filmbedrijf was niet meer dan logisch. Ter plekke was al voldaan aan de belangrijkste wens van de RVD: het moest niet op een oorlog lijken. Fotograaf Charles Breijer was bij het begin van de militaire actie net in dienst van het filmbedrijf en bezig alle aspecten van het filmvak te leren. Hij deed de montage van de opnames die binnenkwamen en herinnerde zich hoe dat ging:

Toen was er kritiek gekomen op het eerste materiaal wat we hadden opgenomen en wat een uitermate agressieve indruk had gewekt. En de RVD wilde die agressiviteit eigenlijk helemaal niet, die wilde dat het materiaal een pacifistische tendens zou hebben. [...] Als je een voorbijrijdende tank opneemt en je knipt direct na die tank de rest van het shot weg, dan krijg je een agressieve opname. Maar als je het beeld even laat staan zodat op de achtergrond mannetjes met pikolans [draagmanden] met hun waren naar de markt gaan dan krijg je een hele andere indruk. Dan rijden er wel tanks, maar het gewone leven gaat door, dan heeft het inderdaad een pacifistische tendens.³²

Tanks zijn er in overvloed te zien in de twee bioscoopjournaals die Polygoon vertoonde over het militaire optreden. Nederlandse soldaten zijn druk met het opruimen van versperringen op de wegen. Gevechten ontbreken. Die waren er ook nauwelijks tijdens deze Nederlandse opmars. De Indonesische nationalisten beschikten niet over tanks en andere zware wapens en kozen voor een terugtocht naar minder toegankelijk gebied. In de bioscoopjournaals wordt enkele keren benadrukt hoe de tegenstander daarbij een tactiek van verschroeide aarde hanteert, ten koste van de bevolking die blij is dat het Nederlandse gezag hen nu weer bescherming kan bieden.³³

Het Nederlandse leger boekte binnen enkele dagen enorme terreinwinst – tot de militaire actie op 4 augustus werd stopgezet na een

---

³¹ BenG, Taak ID 63111.

³² Jansen Hendriks, *Een voorbeeldige kolonie*, 254.

³³ Het tweede bioscoopjournaal over de ‘politioele acties’ ligt bij BenG Taak ID 521257.

oproep van de Veiligheidsraad. Nederland ontsnapte daarmee aan de twijfelachtige eer de eerste natie te zijn die sancties kreeg opgelegd door de internationale gemeenschap.

Afb 3: Nederlandse militairen op patrouille: gevaar lijkt er niet te zijn. Foto: Willem van de Pol, Indonesië 1946.

Het was een politieke beslissing, de militaire top in Indië was het grondig oneens met dit besluit. In hun optiek werd het hen nu onmogelijk gemaakt om voor eens en altijd af te rekenen met de vijand. Na de zomer van 1947 legde die vijand, lees: de Indonesische nationalistische beweging, zich meer en meer toe op guerrilla-activiteiten. Het aantal doden aan Nederlandse zijde steeg. Een tweede grote actie volgde, in december 1948. Ook die werd op last van de Veiligheidsraad gestaakt. De Nederlandse politiek gaf zich

gewonnen en begon opnieuw onderhandelingen met de *Republiek Indonesia*. Op 27 december 1949 werd de soevereiniteit overgedragen.³⁴

In plaats van oorlog

Het Gouvernements Filmbedrijf maakte een lange documentaire over het militaire optreden: *Linggadjati in de branding*. Die film heeft nooit in een Nederlandse bioscoop gedraaid, luitenant-gouverneur-generaal Van Mook stak er persoonlijk een stokje voor.³⁵ Naar zijn mening gaf de film een veel te negatief beeld van het Nederlandse optreden. Hij wilde meer aandacht voor wederopbouw en samenwerking tussen oost en west en hij hield, ook na herhaald aandringen, vast aan een verbod op vertoning in het moederland. In Indië zelf kwam de film wel in de bioscoop. *Het Dagblad*³⁶ schreef over de film: '[...] een serie heldere beelden [geven] een generale indruk van deze actie, waarbij vooral duidelijk is dat er behalve gevaar van landmijnen eigenlijk nauwelijks iets aan de hand was.'³⁷

Linggadjati in de branding bevat iets meer 'agressieve' sequenties. Opzwepende muziek, een snellere wisseling van beelden, Nederlandse soldaten die dekking zoeken voor een onzichtbare vijand. Maar zoals *Het Dagblad* constateerde, daadwerkelijke gevechten ontbreken ook hier. Het is vanuit een hedendaags perspectief moeilijk te begrijpen waarom een man als Van Mook zo fel gekant bleef tegen vertoning van deze film in Nederland. Het heeft wellicht te maken met de bijna wanhopige wens van de luitenant-gouverneur-generaal dat het goed zou komen met het land waar hij geboren

---

³⁴ Voor een gedegen overzicht van het militaire optreden van Nederlandse kant zie: P. Groen, *Marsroutes en Dwaalsporen. Het Nederlands militair-strategisch beleid in Indonesië 1945-1950* (Den Haag 1991). Het meest recente overzichtswerk over de politieke en diplomatieke gebeurtenissen in deze periode is J. de Jong, *De terugtocht. Nederland en de dekolonisatie van Indonesië* (Amsterdam 2015).

³⁵ Arsip Nasional Republik Indonesia (ANRI), Alg. Secretarie Ned.-Ind. Rgering, 2.10.14, inv.nr. 1682, Van Mook aan Ozinga, 2 december 1947.

³⁶ *Het Dagblad* had als ondertitel *uitgave van de Nederlandsche Dagbladpers te Batavia*. Het was direct na de oorlog de enige Nederlandstalige krant in de kolonie en viel onder de RVD, net als de film en de radio. Gezien de chaotische situatie wilde de Indische regering vooralsnog controle houden over de media.

³⁷ Jansen Hendriks, *Een voorbeeldige kolonie*, 255-257. De film *Linggadjati in de branding* wordt in 6 aktes bewaard bij BenG, Taak ID 51428, 51425, 51429, 51431, 51430, 51432.

en getogen was.³⁸ Als de werkelijkheid dan geen rozengeur en maneschijn kon zijn, dan kon de verbeelding op het witte doek daar op z'n minst een poging toe doen. Zo maakte het Gouvernements Filmbedrijf talloze korte, 'positieve' films over land en volk van Indonesië, onder de titel *Wordende wereld*. Deze films werden in Nederland vertoond in de Cineacs, bioscopen in de grote steden met een doorlopend programma van korte films, inclusief nieuwsflitsen.

Er kwam ook een aparte serie genaamd *Soldaat Overzee*, in feite korte speelfilmpjes over het dagelijks leven van Jan Soldaat. Het zijn geen acteurs die we zien, het zijn 'gewone' soldaten, maar het verhaal is van begin tot einde in scène gezet en met grote zorgvuldigheid opgenomen. In de aflevering over een patrouille springt vooral de oogverblindende schoonheid van het Indonesische landschap in het oog. Het commentaar slaat een familiere toon aan: 'Asjeblijft, dat is nou ons patrouillegebied. Je voelt je al bekaf als je er naar kijkt.'³⁹ In een poging enige spanning aan te brengen zegt datzelfde commentaar als de patrouille uitrust in een dorpje: 'En bedenk dan dat de boom waartegen we nu zitten misschien de dekking van een sluipschutter is geweest.' We zien daarbij vrolijk kijkende soldaten die van een bewoner kokosnoten aangereikt krijgen. Dat is het beeld dat blijft hangen, niet de tekst.

De *Soldaat Overzee* serie was vooral bedoeld om de familie in Nederland gerust te stellen. Met hun jongens ging het prima; er werd misschien wel gevochten, maar zij deden vooral goed werk. Zoals de hospik die bij een dorpje langsgaat om mensen te verzorgen: 'Hier in dit gammele kampongetje zonder naam is hij een hele autoriteit – de toean dokter. En verdraaid nog aan toe – ambassadeur van Nederland.'⁴⁰ Slecht nieuws over Indonesië bestond eigenlijk niet in het bioscoop. Er sneuvelden in de vier jaar oorlog met de *Republiek Indonesia* meer dan 5.000 Nederlandse soldaten, maar in de bioscoop is slechts één keer een begrafenis van een soldaat te zien.⁴¹ Dat was in het voorjaar van 1949, toen Nederlandse kranten op de

---

³⁸ Zie: T. van den Berge, *H.J. van Mook, 1894-1965. Een vrij en gelukkig Indonesië* (Bussum 2014).

³⁹ BenG, Taak ID 49308.

⁴⁰ BenG, Taak ID 119106.

⁴¹ BenG, Taak ID 118999. Voor de volledigheid: de begrafenis in Indonesië van de commandant van de Nederlandse strijdkrachten, generaal Spoor, die in mei 1949 onverwacht overleed, was wel uitgebreid in het jornaal te zien. BenG, Taak ID 48284.

voorpagina lijsten begonnen te publiceren van gesneuvelden. Die gesneuvelden werden overigens niet gerepatriëerd, als onderdeel van het beleid dat voor alles de band tussen Nederland en Indonesië wilde behouden.

Afb. 4: Het Nederlandse leger zorgt goed voor de soldaten. Foto: Leen Stokman, Ambarawa 1947.

Lijkkisten met daarover de Nederlandse driekleur gedrapeerd, een beeld met een krachtig symboliek, ontbraken bij de beeldvorming van de koloniale oorlog. In alle jaren van strijd was er in het openbaar evenmin een film te zien waarin daadwerkelijk gevochten werd. Het valt deels te verklaren uit de technische beperkingen van die tijd. Het Gouvernements Filmbedrijf werkte met logge 35mm filmcamera's. Maar fundamenteel was de wens van de Nederlandse regering om het militaire optreden niet dat te laten zijn wat het was: een oorlog tegen de *Republiek Indonesia*.

De erfenis vol propaganda

In de jaren vlak na de Tweede Wereldoorlog bereikte het bioscoopbezoek in Nederland een nooit meer geëvenaard hoogtepunt. Vele Nederlanders zagen het Polygoon bioscoopjournaal: in 1946, het hoogtepunt van het bioscoopbezoek, kochten ruim 88 miljoen mensen een kaartje.⁴² Die cijfers vallen echter in het niet bij de miljoenen televisiekijkers vanaf de late jaren zestig. Voor hen kwamen de beelden van het Gouvernements Filmbedrijf het archief uit. Dat die beelden gemaakt waren met een duidelijk doel voor ogen was inmiddels vergeten, de afzender stond ook niet op de titelrol. Maar de propagandaboodschap was niet verdwenen.

In de inleiding van de beroemde *Achter het Nieuws* uitzending van 17 januari 1969, waarin dienstplichtig soldaat Joop Hueting voor het eerst publiekelijk vertelde over de oorlogsmisdaden die hij in Indonesië had gezien, werden beelden getoond uit het Polygoonjournaal. De presentator zei vervolgens:

Ja - u zult het met ons eens zijn - films als deze geven nu niet direct de indruk dat de gevechten hard waren. Dat er sprake was van een echte frontsituatie of van een jungle-oorlog, die we de laatste tijd zo goed hebben leren kennen dankzij de moderne voorlichtingsmedia.⁴³

Hij verwees naar de Vietnamoorlog die op dat moment hevig woedde op het televisiescherm en de standaard werd voor een guerrillaoorlog in de tropen. Er zijn sinds de jaren zeventig op de Nederlandse televisie talloze reportages en documentaires te zien geweest over de koloniale oorlog. Telkens weer was en is het voor filmmakers een worsteling als ze een verhaal over de koloniale oorlog willen vertellen met archiefmateriaal dat overwegend vriendelijk oogt.⁴⁴

---

⁴² Historie Film- en Bioscoopbranche Jaarverslagen (1 mei 1945) 42, <http://film-bioscoopbranche.nl/issue/JRV/1945-05-01/edition/null/page/42?query=bioscoopbezoek&period=1945-1950&sort=relevance>, geraadpleegd 3 oktober 2018.

⁴³ BenG, Taak ID

⁴⁴ G. Jansen Hendriks, 'Goodwill ambassador' - The Legacy of Dutch Colonial Films, *VIEW* 4:8 (2015). Dit artikel is met online filmbeelden (die ook in bovenstaand artikel ter sprake komen) te zien via <http://viewjournal.eu/archive-based-productions/goodwill-ambassador/>.

De oorlog in de Indonesische archipel deed in aanblik niet onder voor die in Vietnam, alleen is dat zelden op beeld vastgelegd. Er zijn in 2009 enkele films opgedoken die zijn gemaakt door de LegerfilmDienst, waaronder bijzondere kleurenopnames van een brigade mariniers in Oost-Java. We zien de mannen ploeterend en struikelend door het veld gaan, ze moeten schuilen in greppels, er staan dorpen in de brand, er zijn lijkjes van jonge Indonesiërs en er is een stervende Nederlandse soldaat die uit een tank wordt gehesen.⁴⁵ Het is oorlog in de tropen, het zijn indringende beelden, en het is niet verwonderlijk dat ze destijds niet openbaar zijn gemaakt. Gewonden en doden, zeker aan de eigen kant, kwamen zelden in de media. Het is eerder verbazingwekkend dat dit bewaard is gebleven.⁴⁶ Maar vijftig jaar later is het lastig het traditionele beeld van de Nederlandse militair die zich vooral bezighoudt met het brengen van 'recht en orde' en met het helpen van de lokale bevolking nog te doorbreken.

Het openbare debat over het Nederlandse optreden in Indonesië is de laatste jaren in heftigheid afgenomen. De vondst van een privé-fotoalbum met enkele kiekjes waarop mogelijk mannen worden geëxecuteerd leidde tot discussie, maar vooral tot de constatering dat het tijd was om het beestje bij de naam te noemen en het te hebben over een oorlog, met alle misdaden die daarmee gepaard kunnen gaan.⁴⁷ Een recentelijk verschenen proefschrift voegde de daad bij het woord en gaf het laatste zetje voor een door de overheid gefinancierd omvangrijk onderzoeksproject dat in 2021 moet zijn afgerond.⁴⁸

---

⁴⁵ Zie: *Brigadeflitsen*, een serie ongemonteerde opnames uit 1946 die bewaard wordt in het Nederlands Instituut voor Militaire Historie, IMH0095. De beelden zijn onder meer gebruikt in *Door Soldatenogen*, een speciale aflevering van *Andere Tijden* van 27-12-2009, te zien via: <https://www.anderetijden.nl/aflevering/251/Door-soldatenogen>.

⁴⁶ De beelden zaten middenin een filmrol die begint met een feestelijke militaire parade in Soerabaja. Wellicht dat ze daarom over het hoofd zijn gezien en zo bewaard bleven. Er zijn verhalen dat de LegerfilmDienst meer van dit type beelden heeft opgenomen, maar dat die zijn vernietigd bij vertrek uit de kolonie.

⁴⁷ L. Nicolassen, Eerste foto's ooit van executies Nederlands leger in Indië, in *De Volkskrant*, 10 juli 2012. <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/eerste-foto-s-ooit-van-executies-nederlands-leger-in-indie~bbd223d6/>, geraadpleegd 3 oktober 2018.

⁴⁸ R. Limpach, *De brandende kampongs van generaal Spoor* (Amsterdam 2016). Het onderzoeksproject heeft een eigen website: <https://www.ind45-50.org/>. Hier worden lopende resultaten bijgehouden.

Onderzoek naar film staat niet op het programma en de kans is klein dat er nog veel nieuw beeld boven water komt.⁴⁹ Dan is de vraag of de films van het Gouvernements Filmbedrijf, origineel bronmateriaal in de strikte historische zin, een waarheidsgetrouwe blik op de werkelijkheid van toen geven. Uit het bovenstaande mag duidelijk zijn dat het antwoord daarop ontkennend is. De films zijn vooral een goede bron voor het ‘wensdenken’ van de Nederlandse overheid, of minder aardig gezegd: voor de propaganda waarmee de overheid de Nederlandse bevolking (en zichzelf) misleidde.

De filmbeelden die gemaakt zijn door het Gouvernement Filmbedrijf geven nauwelijks inzicht in de werkelijke situatie in Indonesië in de periode 1946-1949. Hun waarde ligt eerder in de wijze waarop ze een gewenste werkelijkheid creëren. Ze kunnen een nieuwe lading krijgen als ze gecombineerd worden met meer werkelijkheidsgetrouwe bronnen als dagboeken, brieven, officiële rapporten en zelfs amateurfilms uit die periode. Maar het blijft lastig om in de vrolijk kijkende militairen uit *Soldaat Overzee* mannen te zien die enkele dagen eerder een kampong in brand hebben gestoken.

---

⁴⁹ Jansen Hendriks, *Een voorbeeldige kolonie*, 365.